

4. ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΝΑΟΥΣΗΣ

Αἱ ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Ναούσης ἀπέβλεψαν κατὰ τὸ 1965 εἰς δύο σκοποὺς :

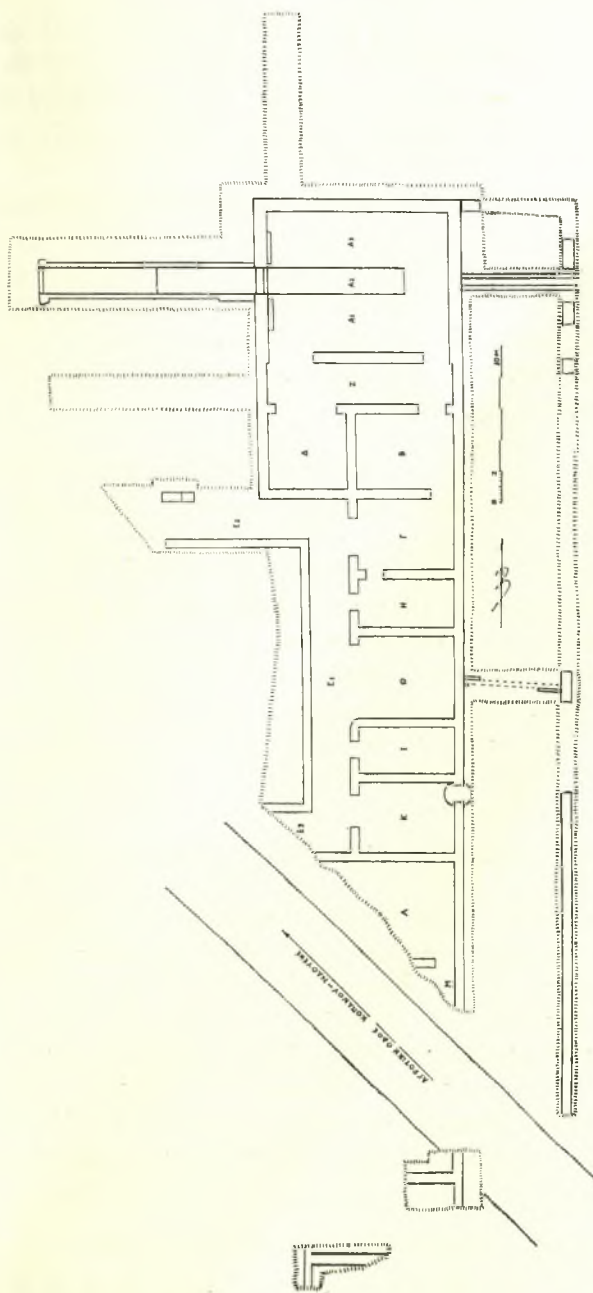
α) Τὴν συνέχισιν τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ ρωμαϊκοῦ κτηρίου εἰς θέσιν Μπαλτανέτο καὶ β) τὴν μελέτην τῆς ἀρχαίας τοπογραφίας τῆς περιοχῆς Ναούσης - Λευκαδίων - Κοπανοῦ, ὅπου κατὰ τὰ τελευταῖα δέκα ἔτη διεπιστώθησαν ἐκτὸς τῶν γνωστῶν «μακεδονικῶν» τάφων καὶ σπουδαῖα λείψανα ἀρχαίας πόλεως.

Ἡ συνέχισις τῆς ἀνασκαφῆς εἰς θέσιν Μπαλτανέτο
Α) ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΕΙΣ ΜΠΑΛ-
ΤΑΝΕΤΟ ΝΑΟΥΣΗΣ
Ναούσης σκοπὸν εἶχε τὴν ἀποπεράτωσιν, εἰ δυνατόν, τοῦ ἀνασκαπτομένου τμηματικῶς ἀπὸ τοῦ 1962 ρωμαϊκοῦ κτηρίου¹. Ἐφ' ὅσον κατὰ τὰ προηγούμενα ἔτη εἶχε διαπιστωθῇ τὸ πέρασ τοῦ κτηρίου πρὸς Βορρᾶν, πρὸς Δυσμᾶς δὲ καὶ πρὸς Νότον παρεμβάλλεται ἡ ἀμαξιτὴ ὁδὸς (εἰκ. 1), ἐγένετο προσπάθεια ἐξακριβώσεως τοῦ πέρατος πρὸς Ἀνατολάς.

Πρὸς τοῦτο : α) ἐσυνεχίσθη ἡ ἀποκάλυψις τοῦ χαμηλοῦ τοιχαρίου τοῦ βαίνοντος παραλλήλως πρὸς τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον τοῦ κτηρίου καὶ εἰς ἀπόστασιν 6.30 μ. ἀπ' αὐτοῦ. Οὕτω ἀπεκαλύφθησαν μέρη οὐχὶ συνεχόμενα τοῦ τοιχαρίου πρὸς Βορρᾶν μέχρι σχεδὸν τῆς βορειοανατολικῆς γωνίας τοῦ κτηρίου (πίν. 43α), καὶ β) ἐκαθαρίσθη πλήρως ὁ ἐν μέρει ἀποκαλυφθεὶς προηγούμενως τοῖχος, ὁ ἀπτόμενος ἄλλ' οὐχὶ συνδεόμενος ὀργανικῶς μετὰ τῆς βορειοανατολικῆς γωνίας τοῦ κτηρίου (πίν. 43β). Οὕτω ἐβεβαιώθη ὅτι ὁ τοῖχος οὗτος, εἰς ἀπόστασιν 1.30 μ. ἀπὸ τῆς γωνίας, διακόπτεται. Τὸ πάχος τῶν περὶ ὧν πρόκειται τοίχων εἶναι τὸ αὐτὸ ἥτοι περίπου 0.65 μ.

Ἡ ὅλη διάταξις ἀνατολικῶς τοῦ ἀνασκαπτομένου κτηρίου παρέχει εἰκόνα στοᾶς μὲ διόδους τόσον κατὰ τὴν βορείαν στενὴν πλευράν, ὅσον καὶ κατὰ τὸ βόρειον τμήμα τῆς μακρᾶς πλευρᾶς, ὅπου πιθανῶς μεταγενέστεραι φθοραὶ ἠῦρυναν ἢ ἠΰξησαν τὸν ἀριθμὸν τῶν ἀνοιγμάτων. Δὲν διαπιστοῦται διόδος ἀπὸ τῆς «στοᾶς» πρὸς τὸ κτήριον. Ἐξ ἄλλου εἶναι βέβαιον ὅτι ἡ διατηρου-

¹ Ἔργον 1963, σ. 45 κέ., 1964, σ. 14 κέ., 1965, σ. 21 κέ., BCH 88, 1964, Chron. 1963, σ. 787, 89, 1965, Chron. 1964, σ. 792, ΠΑΕ 1963, σ. 61 κέ., 1964, σ. 24 κέ., ΑΔ 18, 1963, Μέρους Β', 2, Χρονικά, σ. 213 κέ.

Εἰκ. 1. Μπαλτανέτο Ναούσης. Τὰ ἀνασκαφέντα μέρη τοῦ κτηρίου.

μένη ὁμαλὴ ἄνω ἐπιφάνεια τοῦ συνεχοῦς νοτίου τμήματος τοῦ τοιχαρίου ἀποτελεῖ τὴν ἀρχικὴν ἐπιφάνειαν καὶ ἴσως τὸν στυλοβάτην ξυλίνης κιονοστοιχίας κατὰ μῆκος τῆς μακρᾶς πλευρᾶς. Δὲν εἶναι βέβαιον ἂν κατὰ τὴν στενὴν πλευρὰν ὑπῆρχεν ὅμοιον χαμηλὸν πόδιον ἢ ὑψηλὸς παρασταδικὸς τοῖχος.

Εἶναι ἐνδεχόμενον ὅτι δὲν ὑπάρχει συνέχεια τοῦ κτηρίου περαιτέρω πρὸς Ἀνατολὰς. Ὅπως δὴποτε καὶ τοῦτο μένει νὰ βεβαιωθῇ καὶ κυρίως τὸ πέρασ τοῦ κτηρίου πρὸς Νότον καὶ πρὸς Δυσμὰς. Αἱ ἐν συνεχείᾳ περιγραφόμεναι ἔρευναι πρὸς μελέτην τῆς ἀρχαίας τοπογραφίας, ἔνεκα τῶν ἐδνυχῶν ἀποτελεσμάτων, προσεῖλκυσαν τὸ ἐνδιαφέρον καί, πρὸς ἀποφυγὴν διασπάσεως τοῦ ἔργου, διεκόπη ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ ρωμαϊκοῦ κτηρίου καὶ ἀφῆθη ἡ συνέχισις διὰ προσεχῇ ἀνασκαφικὴν περιόδον.

Β) ΕΡΕΥΝΑΙ ΠΡΟΣ ΜΕΛΕΤΗΝ ΤΗΣ ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΑΣ

Ἡ δημοσίευσις τοῦ «Τάφου τῶν Λευκαδίων»¹ καὶ διστᾷ ἤδη περιττὸν ἔκτενῃ λόγον περὶ τῶν προβλημάτων τῆς ἀρχαίας τοπογραφίας τῆς περιοχῆς Ναούσης ἥτοι τῶν ἀνδρωτῶν κλιτύων τοῦ Βερμίου, αἵτινες κατέρχονται βαθμηδὸν ἀπὸ τῆς Ναούσης μέχρι τῶν χωρίων Λευκάδια καὶ Κοπανός, μεταξὺ τοῦ ποταμίου τῆς Ἀραπίτισης καὶ τοῦ ρύακος πρὸς Βορρᾶν, ὁ ὁποῖος συμβάλλει μετὰ τῆς Ἀραπίτισης παρὰ τὰ Λευκάδια (παρένθ. πίν. Α'). Ἡ χαρὰδρῶδης κοίτη τῶν δύο ποταμίων ὀρίζει ὀχυρὰν θέσιν, τὴν ὁποίαν καθιστοῦν εὐφορον τὰ ποτιστικὰ ὕδατα καὶ ἡ παχεῖα γῆ τῶν ἀνδῆρων. Τὸ ὑψηλότερον ἀνδρὸν ὑπέρκειται τῆς Ναούσης, ἀλλ' ἐκεῖ μέχρι τοῦδε δὲν διεπιστώθησαν ἀρχαῖα λείψανα.

Ἐντὸς τῆς Ναούσης παλαιότερον ἀπεκαλύφθη μωσαϊκὸν δάπεδον ρωμαϊκῆς ἐποχῆς². Εἰς τὸ ὑπὸ τὴν Νάουσαν καὶ ἀνατολικῶς αὐτῆς ὁμαλὸν ἀνδρὸν, καίτοι εἶναι πιθανόν, ὅτι ὑπάρχουν ἀρχαιότητες, οὐδὲν μέχρι τοῦδε ἐβεβαιώθη. Τὸ ἀνδρὸν τοῦτο πρὸς Ἀνατολὰς κατέρχεται ἀποτόμως εἰς κρημνόν, εἰς τοὺς πόδας τοῦ ὁποῖου εὐρίσκεται ἡ θέσις Μπαλτανέτο, ὅπου τὸ ρωμαϊκὸν κτήριο.

Τὰ ῥεῖπια πόλεως Κλασσικῶν καὶ Ἑλληνιστικῶν χρόνων φαίνεται ὅτι περιβάλλουν τὸ χαμηλὸν σχετικῶς ὕψωμα (ὕψομ. 179.62 μ.) ὑπὸ τὸ σημαντικὸν ὄνομα Γάστρα, ἔνεκα τοῦ σχήματος, κατέρχονται δὲ μέχρι τῆς συμβολῆς τῶν ποταμίων εἰς θέσιν Τσιφλίκι³. Ἐκτὸς τῆς μεταξὺ τῶν ποταμίων

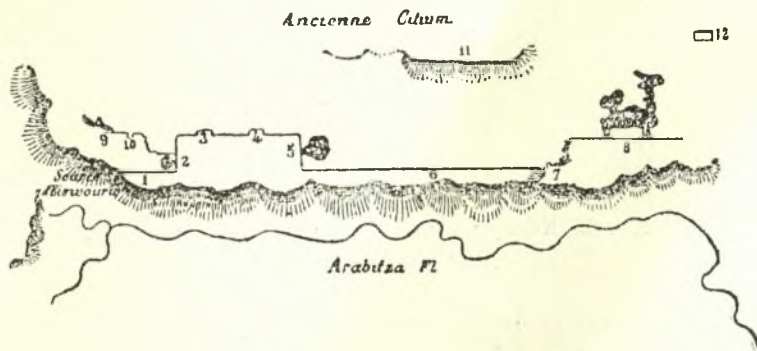
¹ Φ. Μ. ΠΕΤΣΑΣ, Ὁ Τάφος τῶν Λευκαδίων, Ἀθήναι 1966.

² Αὐτ. σ. 4 καὶ σημ. 2.

³ Ἐργον 1959, σ. 60 κέ., ΠΑΕ 1959, σ. 85 κέ., Φ. Μ. ΠΕΤΣΑΣ, αὐτ. σ. 4 καὶ σημ. 3.

γλωσσοειδοῦς περιοχῆς ἀπεκαλύφθησαν μὲν τάφοι καὶ εὐρέθησαν τυχαίως κινητὰ εὐρήματα¹, ἀλλ' οὐδαμοῦ μέχρι πέρυσι διεπιστώθησαν ἀκίνητα ἀρχαῖα δυνάμενα νὰ ἀποδοθοῦν εἰς πόλιν καὶ μάλιστα Κλασσικῶν καὶ Ἑλληνιστικῶν χρόνων. Ἀλλὰ καὶ πάντα τὰ προμνημονευθέντα ἐρείπια κατασκευῶν ἀνήκουν εἰς Ρωμαϊκοὺς καὶ ἔτι μεταγενεστέρους χρόνους.

Τὸ κεντρικὸν πρόβλημα τῶν ἐρευνῶν διὰ τὴν μελέτην τῆς τοπογραφίας κατὰ τὸ 1965 ὑπῆρξεν ἡ θέσις τῆς Μιέξης, τοῦ Νυμφαίου αὐτῆς καὶ τῆς Σχολῆς, ὅπου ὁ Ἀριστοτέλης ἐδίδαξε τὸν Ἀλέξανδρον. Ἐπανελημμένοι περιηγήσεις εἰς τὸ παρελθὸν μὲ βοήθον κυρίως τὸν DELACOULONCHE ὠδήγησαν

Εἰκ. 2. Σκαρίφημα τῆς ὑπὸ ἐρευνᾶν περιοχῆς κατὰ Delacoulonche.

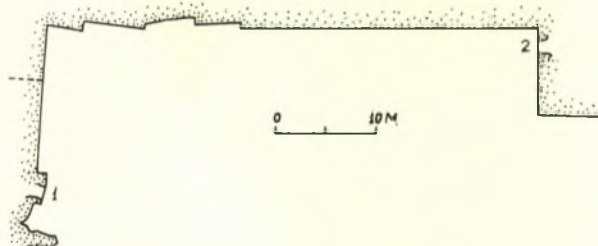
εἰς παρατηρήσεις χρησίμους. Κατὰ τὸ 1965 ἡ Καλὴ Τύχη ἤλθε καὶ πάλιν ἀρωγός. Ὁ Χρῆστος Μίγγας, ἀγρότης ἐκ Ναούσης, μᾶς ἀνέφερεν, ὅτι, εἰς θέσιν ἀπρόσιτον σχεδὸν ἔνεκα τῆς βλαστήσεως, «καρυδιὰ ξερριζώθηκε καὶ φάνηκαν σκαλοπάτια». Ἡ θέσις ἦτο πλησίον λαξεύματος τοῦ βράχου ἐπισημανθέντος κατὰ τὰ προηγούμενα ἔτη καὶ μόλις διαφαινομένου ὑπὸ τὴν πυκνὴν βλάστησιν, γνωστοῦ ὅμως ἤδη εἰς τὸν DELACOULONCHE² (εἰκ. 2) καίτοι οὐχὶ ἀκριβῶς (πρβ. πίν. 44). Ἡ θέσις εὐρίσκεται πλησίον ἀφθόνου πηγῆς ὕδατος, Κεφαλαρίου, καλουμένου συνηθέστερον Ἰοβόρια. Εἶχε δηλαδὴ ὄλας τὰς ἀπαιτουμένας προϋποθέσεις διὰ Νυμφαῖον καὶ βασιλικὴν «Σχολήν». Τὰ «σκαλοπάτια» βραδύτερον ἀπεδείχθησαν βαθμιδωτὰ λαξεύματα κατόπιν λατομίας (πίν. 52), ἀλλ' ὅπωςδῆποτε αἱ προσδοκίαι ἐπληρώθησαν.

¹ Φ. Μ. ΠΕΤΣΑΣ, ἔ. ἀ. σ. 1 κέ.

² DELACOULONCHE, Mémoire σ. 36.

Κυρίως εἰπεῖν δὲν ἐγένετο ἀνασκαφὴ δι' ἀξίνης καὶ πτύου, ἀλλ' ἀποψίλωσις τῆς περιοχῆς ἀπὸ τῆς ὑλομανούσης φυτείας καὶ καθαρισμὸς λαξευμάτων τοῦ βράχου εἰς μεγάλην ἔκτασιν ἀπὸ ἀναρριχωμένων καὶ ἐρπόντων φυτῶν. Μόνον μία σκαφικὴ τομὴ ἐγένετο, περὶ ἧς ἐν τέλει.

Δὲν δίδεται ἐνταῦθα εἰκὼν τῆς περιοχῆς πρὸ τοῦ καθαρισμοῦ, διότι, καὶ ἂν ἐδίδετο, οὐδὲν θὰ ἐδείκνυε πλὴν τῆς πυκνῆς βλαστήσεως. Μίαν ἰδέαν εἶναι δυνατόν νὰ δώσουν αἱ εἰκόνες αἱ ληφθεῖσαι ἐξ ἀποστάσεως (πίν. 45 καὶ 48α) καίτοι ἐλήφθησαν μετὰ τὸν καθαρισμόν. Δὲν κατέστη δυνατόν νὰ

Εἰκ. 3. Κάτοψις τῆς περιοχῆς μεταξὺ τῶν σπηλαίων.
ὑπ' ἀριθ. 1 καὶ 2.

βεβαιωθοῦν πέρατα τῆς ὑπὸ ἔρευναν τοποθεσίας, ἀλλ' ἀσφαλῶς ἐκτείνεται πολὺ πέραν τῆς καθαρισθείσης περιοχῆς. Ἐνταῦθα θὰ περιορισθῶμεν, χάριν ἀκριβείας καὶ σαφηνείας, εἰς τὰ ἀποτελέσματα τοῦ γενομένου καθαρισμοῦ (πίν. 44-45), μετὰ τὴν ἐλπίδα ὅτι μελλοντικὴ ἐργασία θὰ καταστήσῃ σαφέστερα τὰ πράγματα ἔτι περαιτέρω.

Γίνεται ἀρχὴ τῆς περιγραφῆς ἀπὸ τοῦ πρώτου ἀποκαλυφθέντος σπηλαίου ἀριθμηθέντος ὑπ' ἀριθ. 1 (εἰκ. 2-4 καὶ πίν. 46). Τὸ σπήλαιον ὑπ' ἀριθ. 1 ἔχει ἔντεχνον εἴσοδον πλάτους περίπου 1.20 μ., μετὰ ὕψος παρειᾶς 2.90 μ., μέγιστον δὲ ὕψος κατὰ τι μεγαλύτερον, διότι ἄνω λαξευθέντος τοῦ βράχου, ἐτοποθετήθη τοξωτὸν ὑπέρθυρον (εἰκ. 4 καὶ πίν. 47). Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ σπηλαίου εὐρίσκεται κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς φυσικὴν κατάστασιν (πίν. 48β), ἀλλὰ δὲν ἠρευνήθη εἰσέτι οὔτε ἀπεικονίσθη πλήρως εἰς σχέδια καὶ φωτογραφίας. Ἐκτὸς τοῦ σπηλαίου διεμορφώθησαν λαξευταὶ βαθμίδες διὰ τὴν πρόσβασιν, ἐκ τῶν ὁποίων τρεῖς εἶναι ὁραταὶ ὑπὲρ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους.

Ἐκατέρωθεν τῆς εἰσόδου ἐξωτερικῶς ὁ βράχος εἶναι λαξευμένος χονδρικῶς ἄνευ ἰδιαίτερου νοήματος. Εἰς ἀπόστασιν 1.30 μ. ἀπὸ τῆς δεξιᾶς παρειᾶς τῆς εἰσόδου ὁ βράχος ἐλαξεύθη κατ' ἔσοχην εἰς πλάτος 0.95 μ. (κάτοψις ἐν εἰκ. 3), ἐκεῖθεν δὲ κάμπτεται πάλιν κατ' ὀρθὴν γωνίαν περίπου

Τοπογραφικόν σχεδιογράφημα τῆς περιοχῆς Ναούσης - Λευκαδίων - Κοπανοῦ : 1 = Μπαλτανέτο, 2 = Κεφαλάρι = Ἰσβόρια, 3 = Τσιφλίκι, 4 = Τάφος Λευκαδίων.

μέχρις ἀποστάσεως 14.56 μ., ὅπου διαμορφώνεται νῦν δεξιά γωνία, προφανῶς ἔνεκα ἀποσχίσεως καὶ μετακινήσεως τοῦ τμήματος τούτου τῆς μακρᾶς πλευρᾶς τοῦ βράχου (εἰκ. 4, δεξιὰ καὶ πίν. 49β, δεξιὰ).

Ἡ μακρὰ πλευρὰ τοῦ διαμορφωθέντος ὀρθογωνίου κατὰ τὸ νότιον τμήμα αὐτῆς παρουσιάζει ἐντέχνους καὶ φυσικὰς ἐσοχὰς ἐν κατόψει (εἰκ. 3 καὶ πίν. 50α), ἐνῶ τὸ μεγαλύτερον τμήμα τῆς πρὸς Βορρᾶν εἶναι μᾶλλον εὐθύγραμμον. Κατὰ τὸ βόρειον ἄκρον σχηματίζεται ὀρθή γωνία μετὰ τῆς ἐτέρας στενῆς πλευρᾶς, ὅπου τὸ σπήλαιον ὑπ' ἀριθ. 2 (εἰκ. 6 καὶ πίν. 49).

Τὸ σ π ή λ α ι ο ν ὑ π' ἀ ρ ι θ. 2 (εἰκ. 2, 3 καὶ 6 καὶ πίν. 49β) δὲν διασώζει πλήρως τὴν ἀρχικὴν ἐντεχνὸν μορφήν τοῦ ἀνοίγματος τῆς εἰσόδου. Μέρος τῶν παρειῶν ἐφθάρη, ὥστε νῦν παρουσιάζεται μᾶλλον ὡς φυσικὸν ἀνοιγμα. Οὕτε τοῦτο ἡρευνήθη εἰς τὸ ἐσωτερικὸν εἰσέτι.

Τὸ μῆκος τῆς βορείας στενῆς πλευρᾶς εἶναι περίπου 8.45 μ., στρέφεται δὲ τὸ λάξευμα πρὸς Βορρᾶν εἰς ὀρθήν γωνίαν περίπου (πίν. 49β). Ταῦτα ὡς πρὸς τὴν κάτοψιν τοῦ ὅλου ὀρθογωνίου λαξεύματος μεταξὺ τῶν σπηλαίων ὑπ' ἀριθ. 1 καὶ 2. Αἱ συνολικαὶ διαστάσεις τῆς νοτίας πλευρᾶς εἶναι περὶ τὰ 23 μ., τῆς μακρᾶς πλευρᾶς περίπου 48.80 μ. καὶ τῆς βορείας στενῆς πλευρᾶς περὶ τὰ 8.50 μ.

Ἡ ὄψις τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ βράχου παρουσιάζει ἐνδιαφέροντα πράγματα (εἰκ. 4-5). Εἰς ὕψος περίπου 1.40 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους ὑπάρχουν δύο κόγχαι. Ἡ πρὸς ἀριστερὰ εἶναι τραπεζοειδὴς μὲ πλευρὰν μήκους 0.55 μ. κάτω, ὀλίγον μεγαλυτέραν ἄνω, ἐνῶ τὸ ὕψος εἶναι 0.28 μ. Τὸ βάθος εἶναι ἀψιδωτὸν καὶ μετρεῖ περίπου 0.25 μ. Ἡ πρὸς δεξιὰ κόγχη ἔχει μῆκος 0.55 μ., ὅσον καὶ ἡ προηγουμένη, ἀλλ' ἄνω ἀπολήγει τοξοειδῶς καὶ ἔχει μέγιστον ὕψος 0.35 μ., τὸ δὲ βάθος εἶναι περίπου 0.25 μ.

Υψηλότερον, εἰς ἀπόστασιν 1 μ. ἀπὸ τῆς κάτω πλευρᾶς τῶν περιγραφεισῶν κογχῶν, ὑπάρχει σειρὰ ὀλόκληρος ἀπὸ ἑξ μικρότερα λαξεύματα, εἰς σχῆμα κύβου περίπου μὲ πλευρὰν 0.20 μ. Αἱ ἀποστάσεις ἀπ' ἀλλήλων ἑξ ἀριστερῶν εἶναι ὡς ἑξῆς : 1.60 μ., 2.05 μ., 1.80 μ., 1.80 μ., 1.70 μ.

Ἐτι υψηλότερον, εἰς ἀπόστασιν 3.70 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους, ὑπάρχει συνεχὲς λάξευμα διῆκον καθ' ὅλον τὸ μῆκος τῆς πλευρᾶς ὡς ἐν εἰκ. 4. Τὸ λάξευμα τοῦτο ἔχει συνολικὸν ὕψος 0.45 μ. καὶ βάθος 0.25 μ., διαιρεῖται δὲ εἰς δύο μέρη ἥτοι ἔχει χαμηλὴν «πατούραν» κάτω, βάθους 0.08 μ. καὶ ὕψους 0.06 μ. Ἡ ἄνω ἐπιφάνεια εἶναι ἐπικλινής, ὥστε εἰς τὸ βάθος τὸ ὕψος μειοῦται κατὰ 0.10 μ.

Υψηλότερον κατὰ 0.40 μ. καὶ εἰς τὸ δεξιὸν τμήμα τῆς πλευρᾶς ὑπάρχει κόγχη ἀψιδωτὴ μὲ πλευρὰν κάτω 0.35 μ., ὕψος 0.40 μ. καὶ βάθος μέγιστον 0.23 μ.

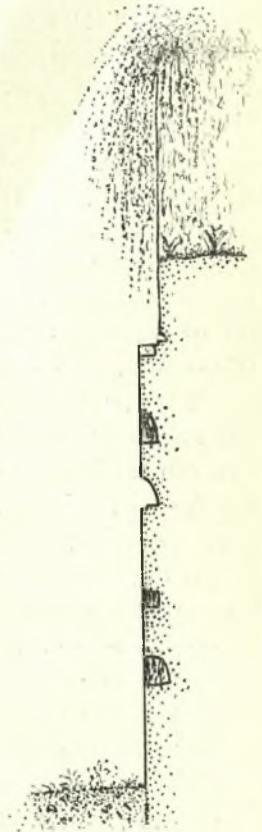

Εἰκ. 4. Ἡ νοτία πλευρά τοῦ λαξευθέντος βράχου.

Ἐκτὸς τοῦ προαναφερθέντος ὀριζοντίου λαξεύματος, εἰς ὕψος 5.30 μ. ἀπὸ τοῦ ἐδάφους, παρατηρεῖται ἕτερον συνθετώτερον λάξευμα ὀριζόντιον. Ἀποτελεῖται ἀπὸ ὀδοντωτὸν τμήμα κάτω καὶ ἕτερον διήκον κατὰ μῆκος ὑπεράνω αὐτοῦ. Οἱ ὀδόντες εὐρίσκονται εἰς κανονικὰς ἀποστάσεις ἀπέχοντες περὶ τὰ 0.18 μ. ἀπ' ἀλλήλων, ἔχουν πλάτος ἐπίσης περὶ τὰ 0.18 μ., ὕψος 0.12 μ. καὶ βάθος 0.22 μ. Τὸ ὑπεράνω ἐπίμηκες λάξευμα εἰσέχει περαιτέρω καὶ ἔχει ὕψος καὶ βάθος περὶ τὰ 15 ἐκ., ἐκ τῶν ὁποίων 3 ἐκ. τοῦ βάθους καὶ 5 ἐκ. τοῦ ὕψους ἀνήκουν εἰς «πατούραν», τῆς ὁποίας ἡ κατακόρυφος πλευρὰ εὐρίσκεται εἰς τὸ αὐτὸ κατακόρυφον ἐπίπεδον μὲ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς λελαξευμένης κορυφῆς τοῦ βράχου. Τὸ ὑψηλότερον σημεῖον τοῦ βράχου εὐρίσκεται εἰς ὕψος 9.50 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους. Τὸ ἄνω τοῦτο μέρος τοῦ βράχου εἶναι λαξευμένον καὶ κατὰ τὴν ἔννοιαν καθέτου πρὸς τὴν περιγραφεῖσαν πλευρὰν ἐπιπέδον, διαμορφουμένου ἑτέρου λαξευτοῦ διαμερίσματος μὲ δάπεδον εὐρισκόμενον εἰς ὕψος περίπου 6.50 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους. Ἀλλά, ὥς ἐλέχθη, ἡ περιγραφὴ ἐδῶ θὰ περιορισθῇ μόνον εἰς τὰ καθαρισθέντα μέρη τῶν βράχων. Πρέπει νὰ προστεθῇ, ὅτι εἰς τὸ δεξιὸν ἄκρον ἄνω ὑπάρχει βαθμιδωτὴ διάταξις (εἰκ. 4, δεξιὰ καὶ πίν. 46β, δεξιὰ), ἡ ὁποία εἶναι ἀποτέλεσμα λατομίας εἴτε ἐξυπηρέτει σκοπιμότητα εἴτε ὄχι. Διὰ νὰ γίνουν σαφεῖς τὰ πράγματα εἶναι ἀνάγκη νὰ δλοκληρωθῇ ὁ καθαρισμὸς καὶ νὰ γίνῃ ἀνασκαφή, ἡ ὁποία πιθανῶς θὰ φέρῃ εἰς φῶς ἀρχιτεκτονικὰ μέλη καὶ θὰ ἐπιτρέψῃ παρατηρήσεις διαφωτιστικὰς.

Βέβαιον εἶναι πάντως ὅτι ἡ παρατηρουμένη διαμόρφωσις τῶν βράχων δὲν εἶναι τυχαῖον ἀποτέλεσμα λατομίας, ἀλλὰ σκόπιμος κατασκευὴ κατόπιν λατομίας, τῆς ὁποίας σαφέστερα λείψανα θὰ περιγραφοῦν κατωτέρω. Πιθανῶς εἰς τὴν κατασκευὴν ἐχρησιμοποιήθη κατὰ κύριον λόγον ξυλεία καὶ τοῦτο θὰ καταστήσῃ δυσχερῇ τὴν ἀναπαράστασιν. Ὅπως δὲποτε εὐρισκόμεθα ἐνῶπιον λειψάνων ἐκτεταμένων κατασκευῶν, τὰς ὁποίας μόνον βασιλικὸν ταμεῖον ἢ πλούσιον Ἱερὸν ἡδύνατο νὰ χρηματοδοτήσῃ.

Ἡ μακρὰ πλευρὰ τοῦ λαξευθέντος βράχου (πίν. 49α), μάλιστα κατὰ τὸ

Εἰκ. 5. Τομὴ τῆς
πλευρᾶς τῆς εἰκ. 4.

νότιον τμήμα αὐτῆς (πίν. 50α καὶ παρένθ. πίν. Β' ἀριστερά), παρουσιάζει λαξεύματα ποικίλα, ἐκ τῶν ὁποίων πρέπει νὰ μνημονευθοῦν ἰδιαίτερος ὁδοντωτὰ λαξεύματα κανονικὰ καὶ εἰς τὸ ὕψος ὁμοίων λαξευμάτων τῆς νοτίας πλευρᾶς, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι εἶναι μεγαλύτερα: πλάτος περὶ τὰ 0.24 μ., βάθος ποικίλλον ἀπὸ 0.20 - 0.37 μ. καὶ ὕψος ἀπὸ 0.15 - 0.20 μ. Δὲν εἶναι σκόπιμον νὰ συνεχισθῇ ἡ ξηρὰ περιγραφὴ ἑνὸς ἐκάστου λαξεύματος ἐνταῦθα. Τὰ σχέδια καὶ αἱ φωτογραφίαι ἐπὶ τοῦ παρόντος παρέχουν τὴν γενικὴν εἰκόνα, ἕως ὅτου καταστῇ δυνατὴ κάποια ἱκανοποιητικὴ ἐξηγητικὴ τῶν λεπτομερειῶν.

Τῆς βορείας στενῆς πλευρᾶς (εἰκ. 6 καὶ πίν. 49β) ἡ σπουδαιότερα ἔνδειξις εἶναι λάξευμα ἐπικλινὲς μὲ κλίσιν, ἡ ὁποία ἀρμόζει εἰς ἐπικλινῇ στέγην. Τέσσαρες ἕως πέντε ἔντεχνοι κόγχαι ἀκανονίστως διατεταγμέναι καὶ ἀνόμοιαι παρατηροῦνται μετὰ φυσικῶν φθορῶν τοῦ βράχου. Ἡ περαιτέρω πρὸς βορρᾶν λάξευσις τοῦ βράχου παρακολουθεῖται μέχρι τοῦ σπηλαίου ὑπ' ἀριθ. 3 καὶ ἔτι περαιτέρω, ἀλλὰ δὲν ἐγένετο ἐπαρκὴς καθαρισμός, ὁ ὁποῖος θὰ ἐπέτρεπεν ἀκριβῆ καὶ πλήρη περιγραφὴν καὶ ἀπεικόνισιν.

Τὸ σπηλαίον ὑπ' ἀριθ. 3 εὐρίσκεται εἰς ἀπόστασιν περὶ τὰ 80 μ. ἀπὸ τοῦ σπηλαίου ὑπ' ἀριθ. 2 (πίν. 45). Εἶναι τὸ μεγαλύτερον ἐκ τῶν τριῶν, ἔχει δύο εἰσόδους καὶ μᾶλλον περίπλοκον διαμόρφωσιν (πίν. 51α - β) καὶ εἰκ. 2, δεξιὰ, ὑπ' ἀριθ. 8). Τὸ ἐσωτερικὸν κατὰ τὸ μέγιστον μέρος νῦν δὲν παρουσιάζει ἔργασίας, ἴσως διότι ταῦτα ἐκαλύφθησαν ὑπὸ μεταγενεστέρων ἰζημάτων ἐκ τῶν ρεόντων ὑδάτων, τὰ ὁποῖα ἐξακολουθοῦν νὰ διαμορφώνουν σταλακτίτας καὶ σταλαγμίτας¹. Μόνον εἰς ὠρισμένα σημεῖα διατηροῦνται ὁρατὰ ἔχνη λαξεύσεως, μία δὲ διάβασις εἶναι διαμορφωμένη ἐλειψοειδῶς (πίν. 51α).

Ἐντυπωσιακὸν εἶναι καὶ τὸ ἐξωτερικὸν τοῦ σπηλαίου μὲ τὴν ἐπιμελῆ λάξευσιν τῆς ὄψεως εἰς μεγάλην ἔκτασιν.

Ὑπὲρ τὴν ἐτέραν τῶν εἰσόδων καὶ ἐκατέρωθεν αὐτῆς παρατηροῦνται λαξεύματα, ὥς τὸ ἐν πίν. 50β ὁριζόντιον λάξευμα, ταῦτα δὲ δύνανται νὰ ἐρμηνευθοῦν ὡς γενόμενα διὰ τὴν κατασκευὴν προστώου τῆς εἰσόδου.

Μέχρι τοῦδε ἐξετέθησαν τὰ ἀποτελέσματα τοῦ γενομένου καθαρισμοῦ ἀπὸ τῆς βλαστήσεως. Ἐν συνεχείᾳ ἐκτίθενται τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀνασκαφικῆς ἐρεῦνης. Καὶ πρῶτον μὲν ἐκαθαρίσθη ἡ περιοχὴ μὲ τὰ «σκαλοπάτια», τὰ ὁποῖα ἀπεκαλύφθησαν κατὰ τὴν ἐκρίζωσιν τῆς καρυδιᾶς (ιδεὲ ἀνω-

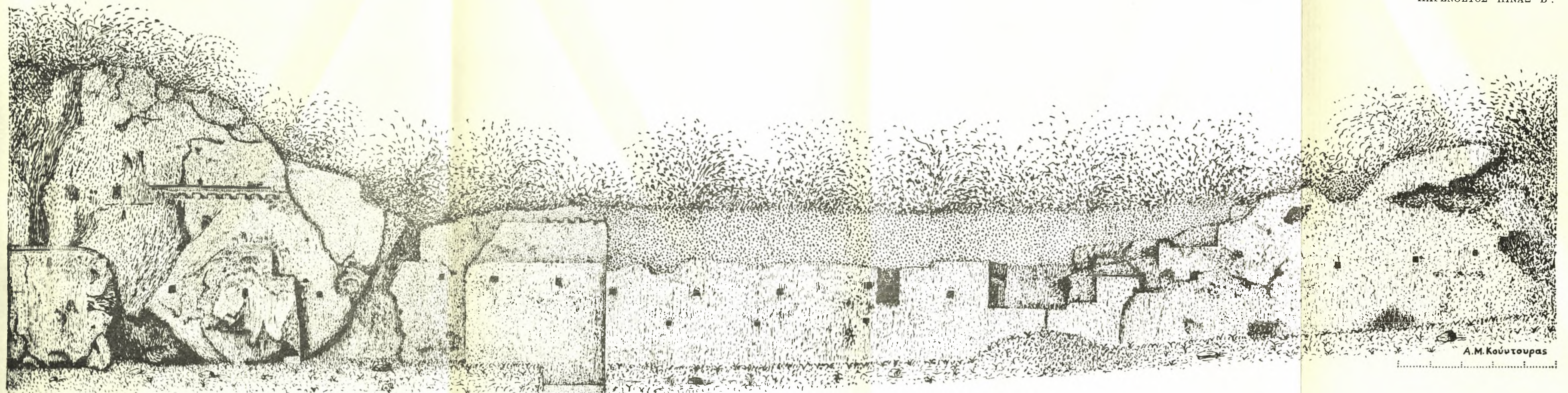
¹ Περὶ ὅσα ὁ ΠΛΙΝΙΟΣ λέγει περὶ σπηλαίου ἐν Μιέζῃ, Φ. Μ. ΠΕΤΣΑΣ, ἔ. ἀ. σ. 5, σμμ. 3.

ΠΑΕ 1965

ΠΑΡΕΝΘΕΤΟΣ ΠΙΝΑΞ Γ'.

Σχεδιογράφημα πηλίνης σίμης.

Α.Μ. Κούτουρας

Ἡ μακρὰ πλευρὰ τοῦ καθαρισθέντος λαξεύματος τοῦ βράχου.

τέρω). 'Αλλὰ ταῦτα ἀπεδείχθησαν μετὰ τὸν καθαρισμὸν βαθμιδωτὰ κατὰ-
λοιπα λατομίας (πίν. 52α - β)¹. 'Ομοία κατάστασις ἀπεκαλύφθη καὶ μετὰ τὸν

Εἰκ. 6. 'Η πλευρὰ κατὰ τὸ σπήλαιον ὑπ' ἀριθ. 2.

καθαρισμὸν τοῦ στρώματος κεράμων τῆς ἀνασκαφικῆς τομῆς (πίν. 54α),
περὶ ἧς κατωτέρω.

'Η ἀνασκαφικὴ τομὴ ἐγένετο ἐπὶ ζώνης, ἣ ὅποια δεν παρου-
σίαζεν ἐπιφανειακὴν τινα ἐνδειξιν ἀξιοπρόσεκτον. Τὸ ἔδαφος ἐν γένει ἐκα-

¹ Πρβ. Α. Κ. ΟΡΑΝΔΟΝ, Τὰ 'Υλικά Δομῆς, Α', 2, 'Αθήναι 1958, σ. 83 κέ.
καὶ κυρίως εἰκ. 27 - 29. 'Εκτενέστερον ANGELINA DWORAKOWSKA, Extraction de
la pierre dans la Grèce antique, technique des travaux et ses problèmes,
Archeologia 13, 1962, σ. 8 κέ. (εἰς τὴν πολωνικὴν μετὰ περιλήψεως εἰς τὴν
γαλλικὴν, σ. 54 κέ.).

λύπτετο ὑπὸ καταπεσόντων φύλλων καὶ χλόης. Ὡς βάσις ἐλήφθη ἡ γωνία τῆς πρώτης ἐκ δεξιῶν ἐσοχῆς τῆς μακρᾶς πλευρᾶς (εἰκ. 3, παρένθ. πίν. Β' καὶ πίν. 49α). Ἀπὸ τῆς γωνίας πρὸς Νότον ἐχαράχθη ζώνη πλάτους 2 μ., ἣτις ἐξετάθη πρὸς Ἀνατολὰς μέχρι τῆς ἀρχῆς τῆς κατωφερείας ἥτοι εἰς μῆκος περίπου 10 μ. Μετὰ τὸ ἐπιφανειακὸν στρῶμα μικροῦ βάθους (περὶ τὰ 0.60 μ.) ἀπεκαλύφθη, κατὰ τὸ πρὸς τὸν βράχον μέρος τῆς τομῆς, στρῶμα κεράμων (πίν. 53). Εἰς τὸ ἐπιφανειακὸν στρῶμα τὸ μόνον ἀξιόλογον εὑρημα ὑπῆρξε χαλκοῦν νόμισμα ὑστέρων ρωμαϊκῶν χρόνων (πιθανῶς Magnentius, 350 - 353 μ. Χ., κατὰ τὸν νεαρὸν νομισματικὸν κ. Ἰ. Τουράτσογλου). Εὐρέθη ἀκριβῶς ὑπὲρ τὸ στρῶμα τῶν κεράμων, κατὰ τὸν ἄξονα τῆς τομῆς καὶ εἰς ἀπόστασιν 0.55 μ. ἀπὸ τῆς παρειᾶς τοῦ βράχου.

Τὸ στρῶμα τῶν κεράμων δὲν ἦτο ἀδιατάρακτον στρῶμα πεσοῦσης στέγης. Καλυπτῆρες κορινθιακοὶ ἀκέραιοι ἢ εἰς τεμάχια κατὰ χώραν εὐρέθησαν ὑπὲρ ἀλλήλους τοποθετημένοι ὥς νὰ ἦσαν ἀποθηκευμένοι κατὰ τὴν γωνίαν τοῦ βράχου καὶ νὰ ἐταράχθησαν μόνον ἐκ τινος τυχαίας αἰτίας.

Ὑπάρχουν τρεῖς ὅμοιοι τύποι καλυπτῆρων διαφέροντες κυρίως κατὰ τὸ μέγεθος ἢ καὶ τὸν πηλόν. Ἐμετρήθησαν μέγιστα διαστάσεις: α) 0.655×0.115 μ., β) 0.65×0.12 μ. καὶ γ) 0.62×0.105 μ. Διαφοραὶ παρουσίζονται καὶ εἰς τοὺς στρωτήρας, οἱ ὅποιοι εὐρέθησαν εἰς μικρότερον ἀριθμὸν καὶ εἶναι ὀλιγώτερον καλὰ διατηρημένοι (πίν. 54δ).

Μεταξὺ τῶν καλυπτῆρων καὶ στρωτήρων εὐρέθησαν ὀλίγα τεμάχια πηλίνων σιμῶν, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ σπουδαιότερα εἰκονίζονται ἐν πίν. 54β· γ καὶ ε. Ἀνήκουν καὶ αὐτὰ εἰς δύο τοῦλάχιστον διαφόρους τύπους. Τὰ εὐρεθέντα τεμάχια λεοντοκεφαλῆς πιθανῶς ἀνήκουν εἰς τὸν ἕτερον τῶν τύπων (πίν. 54γ καὶ παρένθ. πίν. Γ'). Ἡ ἀνάγλυφος διακόσμησις τῶν σιμῶν καὶ ἡ λεοντοκεφαλὴ ἀποτελοῦν τὰ μόνα βásiμα τεκμήρια πρὸς χρονολόγησιν. Δὲν εἶναι βέβαιον, ὅτι εἶναι σύγχρονα πρὸς τὰς σίμας ὅλα ἢ τινα τῶν λαξευμάτων εἰς τοὺς βράχους, καὶ δὲν εἶναι εὐκόλος ἡ χρονολόγησις τῶν σιμῶν, ἐλλείψει χρονολογημένων ὁμοίων παραδειγμάτων ἐκ τῆς Μακεδονίας. Ὅπωςδήποτε ὅμως εἶναι ἀρχαιότερα ἐξ ὅλων τῶν γνωστῶν ἐκ Πέλλης καὶ Βεργίνης, ἀνάγονται πιθανώτατα εἰς τὸν 4ον αἰ. π. Χ. καὶ ἡ παρουσία των ἐκεῖ, ὥς καὶ ἡ ἀποκάλυψις των διὰ τῆς πρώτης δοκιμαστικῆς τομῆς, στηρίζουν τὴν ἐλπίδα ὅτι κατὰ τὴν συνέχισιν τῆς ἀνασκαφῆς θὰ ἀποκαλυφθοῦν κτήρια τῆς ἐποχῆς τοῦ Φιλίππου καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους, ἀνήκοντα ἴσως εἰς τὸ Νυμφαῖον τῆς Μιέζης καὶ τὴν παρὰ τὸ Νυμφαῖον «Σχολήν». Ὅταν τοῦτο βεβαιωθῇ, θὰ ἔχωμεν εἰς τὴν Μακεδονίαν τὸν δεῦτερον μετὰ τὴν Πέλλαν ἀρχαιολογικὸν τόπον παγκοσμίου ἐνδιαφέροντος.

ΦΩΤΙΟΣ Μ. ΠΕΤΣΑΣ

α. Μπαλτανέτο Ναούσης, ἄποψις τοίχου ἀπὸ Βορρᾶ.

β. Ἀποψις τῆς βορειοανατολικῆς γωνίας τοῦ κτηρίου
ἀπὸ Ἀνατολῶν.

Τὰ καθαρισθέντα ἀπὸ τῆς βλαστήσεως μέρος τοῦ λαξευτοῦ βράχου, μεταξύ τῶν σπηλαίων 1 καὶ 2, ἄποψις ἀπὸ Βορειοανατολίων.

Ἀποψις τῶν ἀποκαλυφθέντων λαξευμάτων ἀπὸ Νοτιοανατολῶν. Διὰ τῶν ὑπ' ἀριθ. 1 - 3 σημειοῦνται τὰ ἀντίστοιχα σπήλαια.

α. Ἀπομικρὶς τῆς περιοχῆς τοῦ σπηλαίου ὑπ' ἀριθ. 1, ἀπὸ Βορειοανατολῶν.

β. Λεπτομέρεια τῆς ἄνω εἰκόνης, πρὸς εἰζ. 4.

Ἡ εἴσοδος τοῦ σπηλαίου ὑπ' ἀριθ. 1.

α. Ὑποψις ἀπὸ Νοτιοδυσμῶν, ἀπὸ τὸ «Κεραλάρι», τῆς περιοχῆς τῶν σπηλαίων
ὑπ' ἀριθ. 1 καὶ 2 μετὰ τὸν καθαρισμὸν.

β. Ὑποψις ἐκ τῶν ἔσω τοῦ σπηλαίου ὑπ' ἀριθ. 1.

α. "Αποψις πρὸς τὸ σπήλαιον ὑπ' ἀριθ. 2.

β. Ἡ περιοχή τοῦ σπηλαίου ὑπ' ἀριθ. 2.

α. Τὸ παρὰ τὴν νοτιοδυτικὴν γωνίαν τμῆμα τοῦ λαξευτοῦ βράχου, πρβ. πίν. 44 καὶ 46.

β. Λαξεύματα δεξιὰ τῆς νοτίας εἰσόδου τοῦ σπηλαίου ὑπ' ἀριθ. 3.

α. Ἐσωτερικὸν τοῦ σπηλαίου ὑπ' ἀριθ. 3, μερικὴ ἀποψις.

β. Ἑτέρα ἀποψις τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ σπηλαίου ὑπ' ἀριθ. 3.

α

β

α - β. Βαθμιδωτά λαξεύματα του βράχου εκ λατομίας
ἀπὸ Νοτιοανατολῶν (ἄνω) καὶ ἀπὸ Νότου (κάτω).

α

β

α - β. "Αποψις τῆς γενομένης δοκιμαστικῆς τομῆς ἀπὸ ᾽Ανατολῶν (ἄνω)
καὶ ἀπὸ Νότου (κάτω), πρβ. πίν. 49α καὶ παρένθ. πίν. Β'.

α. Ἀποψις ἀπὸ Νότον τῆς δοκιμαστικῆς τομῆς μετὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν τοῦ στρώματος τῶν κεράμων, πρὸ πίν. 53β.

β

γ

β - γ. Τεμάχια πηλίνης σίμης μετὰ λεοντοκεφαλῆς.

δ. Στρωτὴρ Κορινθιακοῦ τύπου.

ε. Τεμάχιον ἑτέρας πηλίνης σίμης.